

**НОВИ МОМЕНТИ ПРИ ПРОГНОЗИРАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО
НА ГРАДОВЕТЕ В НР БЪЛГАРИЯ****Н. Мичев**

От силно изостанала аграрна страна в миналото България се превърна в напреднала промишлено-аграрна социалистическа държава през годините на народната власт. В бъдеще тя ще продължи да се развива в промишлено отношение в неразривна връзка с научно-техническия прогрес. Същевременно в страната е взет курс за ускорена концентрация и развитие на селското стопанство на промишлена база и за по-равномерно териториално разположение на производителните сили. Големи грижи се полагат за развитие и усъвършенстване на транспорта и останалите отрасли на материалното производство, а също и на отраслите извън сферата на материалното производство. Тези мероприятия водят след себе си до големи изменения в териториалното преразпределение на населението и формите на заселване. В резултат на това съществено се изменят характерът и темповете на развитие на градовете. При настъпилата ситуация възприетата в България формула за изчисляване перспективния брой на населението на градовете по метода на трудовия баланс се нуждае от усъвършенстване.

За изясняване на редица въпроси и за да се видят по-нагледно недостатъците на използваната формула за прогнозиране на населението, ще направим кратък преглед на селищата в България и ще се спрем, макар и съвсем бегло, на основните тенденции в тяхното развитие.

Към края на 1970 г. населението на България живее в 5676 селища. От тях 173 са градове, 16 са селища от градски тип, 4422 са села, 1048 колиби и махали и 17 други (промишлени и миньорски селища, гари и манастири). За отбелязване е, че сред населените места в България преобладават малките селища. Според преброяването на населението през 1965 г. 24,7% от всички населени места имат до 200 ж., а 22,2% — от 201 до 500 ж. В първата категория селища живее едва 1,5%, във втората — 5,3% от населението на страната. Селищата до 1000 ж. общо възлизат на 3967 (70% от всички селища) с живеещо в тях население само 18,2%. От друга страна, в 15 града, т. е. в 0,3% от селищата, е съсредоточено 25,4% от цялото население.

През годините на социалистическото изграждане на страната селищата и селищната мрежа претърпяха значителни количествени изменения. От една страна, съществуващите градове, особено изпълняващите админи-

стративни функции, бързо увеличиха населението си, а големите села с благоприятно стопанскогеографско положение бяха обявени за градове. От друга страна, селата с предимно зърнопроизводна и животновъдна специализация и сссбено в планинските и полупланинските райони загубиха голяма част от жителите си и силно влсшиха възрастовия състав на населението си. Най-бързо намаление на населението отбелязаха малките села, махалите и колибите (вж. таблицата). Това се дължи на

Динамика на селското население според големината на селищата (в %)

Големина	1946	1956	1965	Големина	1946	1956	1965
До 100 ж.	100,0	96,7	76,7	1001—2000 ж.	100,0	95,6	89,0
101—200 ж.	100,0	95,2	83,7	2001—3000 ж.	100,0	95,5	90,1
201—500 ж.	100,0	97,4	88,1	3001—5000 ж.	100,0	94,5	90,0
501—1000 ж.	100,0	94,8	86,3	Над 5000 ж.	100,0	96,8	96,1

обстоятелството, че при общото намаление на относителния дял на заетото в селското стопанство население — 81,9% през 1948 г. на 39,1% през 1968 г., малките селища влязоха в най-голямо несъответствие с новата териториална организация и механизацията на селското стопанство и с изискванията за по-нататъшно бързо повишаване на културно-битовото обслужване на селското население. Във връзка с всичко това относителният дял на градското население от 24,7% през 1946 г. нарасна на 51,7% през 1970 г., а общият брой на селищата намалѝ с 410. Градските селища се увеличиха с 84, а селските намаляха с 494, в т.ч. селата с 210, махалите и колибите с 281 и другите селища с 3. Новите градове възникнаха почти изключително на базата на развитието и сливането на отделни села. Намалението на селата стана в резултат на издигането на част от тях в градове, административно сливане с градове и с други села и съвсем малко на изселване (обезлюдяване). Преобладаващата част от заличените махали и колиби се извърши по причина на изселване на тяхното население.

В резултат на по-нататъшното развитие и по-рационалното териториално разположение на производителните сили в страната ще изникнат нови и добре оформени промишлени ядра. Развитието на последните значително ще ограничи притока на работна сила в големите градове и ще задържи неоправдано бързите им темпове на нарастване. По същото време броят на населението на малките градове — средища на промишлени ядра, ще започне да расте сравнително бързо, а стопанско-организаторската им роля ще придобива все по-голямо значение за гравитиращите към тях села. Значително ще се разширят и ежедневните трудови миграции на населението. Съвременният бърз и евтин транспорт улеснява тяхното масово развитие. Освен това селският живот като по-бли-

зък до природната среда ще привлича известен брой хора, изпитали жилищната криза, шума и другите несгоди на големия и бързо развиващ се град. Следователно създават се тенденции за стабилизиране на населението на селата. Не всички села обаче ще могат да задържат населението си на базата на трудовите миграции. Бързата механизация и внедряването на по-прогресивни методи на работа в селското стопанство, както и силно застарелият състав на селското население неспрестанно ще действуват за намаляване на средната големина на селата. При равни други условия по-малкият брой жители на селата води до влошаване на обслужващата мрежа, а оттам и на възможностите за всестранно и своевременно задоволяване на техните неспрестанно растящи нужди. По тези причини наред с малките села ще се окажат неподходящи за живсене и значителна част от сегашните средно големи села, в резултат на което тяхното население ще продължи интензивно да се изселва. Поради административни ограничения, стопански и други причини много от жителите на тези села ще се заселват в близко разположените до градовете перспективни села и ще се включват в общия поток на ежедневните миграции от селото към града.

При отделни градове значително ще се активизират центробежните ежедневни трудови миграции. Особено голямо развитие те ще получат при тези от тях, в стопанскогеографските микрорайони на които ще се експлоатират полезни изкопаеми и други природни богатства със сравнително ограничени запаси (Мадан, Рудозем, Малко Търново и др.), или ще бъде застъпена промишленост, в близост на която поради неблагоприятни природни условия, силно замърсяване на въздуха и ограничен брой работна сила не е целесъобразно да се изграждат жилищни квартали (например при новите ТЕЦ към Марица—изток, МК „Кремиковци“, нефтохимическия комбинат край Плевен, ВЕЦ „Батак“ и др.).

От направените констатации за състоянието и тенденциите в изменението на селищната мрежа и отделните видове населени места става ясно, че населението на градовете не е вече функция само на собственото им икономическо развитие. То се намира в тясна зависимост и от характера и степента на обвързването на отделните градове с разположените близо до тях перспективни села. По-точно казано, от гледище на трудовите ресурси градовете отдавна са престанали да се развиват само в своите граници. Тези особености обаче се пренебрегват при изчисляване перспективния ръст на градовете в България и по този начин се намалява точността на прогнозите. Точното определяне перспективния брой на населението на отделните градове е от особено значение при разрешаването на редица важни градостроителни, икономически, социални, демографски и други проблеми.

За прогнозиране на населението на градовете в социалистическите страни най-подходящ е методът на трудовия баланс.¹ При плановото социа-

¹ Вж. В. Г. Давидович — Планировка городов, Москва, 1947, и Я. П. Левченко — Планировка городов, Москва, 1952.

листическо стопанство, особено при наличието на дългосрочни прогнози за основните насоки на териториалното разположение на производителните сили, каквито в България вече се разработват за перспектива от 15 — 20 години,¹ неговите предимства пред другите методи са неоспорими. Но и той, както всеки метод, ако не бъде съобразен със съвременните изисквания и конкретните условия, може да се окаже твърде неточен при използване.

На практика прогнозирането на ръста на населението (H) на градовете в България по метода на трудовия баланс се осъществява по формулата

$$H = \frac{A \text{ брой} \cdot 100}{100 - (B\% + C\%)}, \text{ или } H = \frac{A \text{ брой}}{A\%} \cdot 100,$$

където A е населението в градообразуващата група, B — населението в градообслужващата група и C — неактивното население, — всички в края на прогнозирания период.² При правилното разпределение на населението между отделните демографски групи³ и точното установяване на абсолютния брой на градообразуващата група с помощта на формулата се получават напълно задоволителни резултати при условие, че всички функции на съответния град се изпълняват само от неговите жители, т. е. няма трудови миграции за и от него. Броят на тези градове, както вече се отбеляза, е твърде малък, а през следващите години напълно ще изчезне. Поради това в този вид посочената формула вече става непригодна за ползуване. Затова изчисляването на перспективния брой на населението на градовете по метода на трудовия баланс трябва да става по формула, която, от една страна, да е съобразена с ежедневните и сезонните трудови миграции, а, от друга страна, да отразява броя на постоянно живеещото население.

В почти всички градове у нас значителна част от заетите лица в предприятията, учрежденията и организациите с районно или национално значение са трудещи се от близки села, които ежедневно или ежеседмично прекождат от мястото на живеене до мястото на работа. Живеещите и работещите в селата членове на техните семейства нямат пряко отношение към броя на населението на градовете. Затова прехождщите работници и служители следва да се изключат от градообразуващата и да се включат във временно пребиваващата група. В противен случай ще се получи изкуствено завишаване на перспективния брой на населението на съот-

¹ Ст. Г о д о р о в — Основни насоки за териториалното разположение на производителните сили през следващите 15 — 20 години (доклад пред Пленума на ЦК на БКП, състоял се на 3 март 1970 г.), С., 1970.

² Вж. Правила и нормативи за планиране на населените места, Министерство на строежите и архитектурата, Държавен вестник, бр. 21 от 13 март 1970.

³ Към градообразуващата група, както е известно, се отнася контингентът на трудещите се, заети в предприятията, учрежденията и организациите с надградско (районно и национално) значение, а към градообслужващата група — контингентът на трудещите се, заети в предприятията, учрежденията и организациите, дейността на които задоволява изключително жителите на града.

ветните градове. Прехождщите работници и служители, заети в предприятията, учрежденията и организациите, дейността на които задоволява изключително жителите на града, също трябва да се изключат от градообслужващата група, за да не влияят чрез нейния относителен дял при изчисляването на перспективния брой на населението. Тъй като ежедневните трудови миграции от селата в градовете са значителни, а през следващите години още повече ще нарастват, несъобразяването с тях води до неточни резултати, които в редица случаи не могат да се ползват дори като ориентировъчни показатели.

Ежедневните и ежеседмичните трудови миграции от градовете към селата и стопанските обекти действуват в обратна посока. Броят на участващите в тях лица независимо от естеството на работата им трябва да се прибавя изцяло към градообразуващата група, тъй като те заедно със своите семейства живеят в градовете и оказват пряко влияние върху броя на тяхното население. Въпреки че за преобладаващата част от градовете тези миграции нямат голямо развитие и показват тенденции за постепенно ограничаване, за постигане на по-точни резултати е необходимо да се вземат под внимание при определянето на контингента на трудещите се в градообразуващата група.

Във всеки град освен неговите постоянни жители има и известен брой временно пребиваващи лица от други населени места. Това са учаци се в средни и висши учебни заведения, младежи, стъбващи редовната си военна служба, служебно командировани, болни и курортисти на лечение и почивка, екскурзианти, гости и др. Тези лица заедно с прехождщите от други селища работници и служители за много градове представляват внушителна цифра. Те оказват пряко въздействие върху развитието на търговската мрежа и обслужването, вътрешноградските комуникации, комуналните и битовите заведения, жилищния и обществения фонд и инфраструктурата на градовете, с една дума, представляват нецелима част от общото градско население.¹ При изчисляването на перспективния брой на населението на градовете по използваната формула те се пренебрегват или неправилно част от тях, какъвто е случаят с учациите се във висшите учебни заведения, се причисляват към градообразуващата група.

От гореказаното следва, че съвременните особености в развитието на градовете изискват прогнозирането на тяхното население (H) по метода на трудовия баланс да се извършва с по-усъвършенствувана формула. За целта предлагаме следната формула:

$$H = \frac{[a + (a_1 - a_2)] \cdot 100}{100 - (B + C)} + П,$$

където a е броят на заетите лица (жители на града) в градообразуващата група;

¹ Вж. Н. М и ч е в — По въпроса за перспективното изчисляване на населението на нашите селища, Изв. на Бълг. геогр. д-во, кн. II (XII), 1959.

- a_1 — броят на жителите на града, преобладаващи на работа в други селища;
- a_2 — броят на трудещите се от други населени места, заети в градообразуващите предприятия, учреждения и организации на града;
- B — относителният дял на заетите лица (жители на града) в градообслужващата група;
- C — относителният дял на неактивното градско население (неактивна група);
- Π — постоянен брой на временно пребиваващите лица (временно пребиваващата група).¹

С помощта на така допълнената формула могат да се получат точни резултати за всеки град при условие, че използваните данни за перспективния период са съобразени с неговите реални възможности за развитие и почиват на задълбочен и всеобхватен анализ.

В градостроителната практика прогнозирането на населението на отделните градове се базира на събрани изходни данни от различните министерства и централни ведомства за перспективния брой на лицата в предприятията с градообразуващо значение и на обобщени коефициенти за относителния дял на градообслужващата и неактивната група с оглед големината на градовете. Не всякога обаче министерствата и ведомствата са в състояние да предвидят за период от 15—20 години конкретно за всеки град какви производства и дейности ще разкрият. В едни случаи те подценяват възможностите на града, а в други случаи ги надценяват. Тъй като в разработките на Държавния плансв комитет за дългосрочните прогнози се дават основните насоки на териториалното разположение на производителните сили при съгласуването на изходните данни на министерствата и централните ведомства, с него не е изключено да се приемат или даже да се засилят в някои отношения ведомствените тенденции. При по-късното разработване на петгодишните и особено на едногодишните народностопански планове дългосрочните прогнози естествено ще бъдат уточнени за всяко населено място и нереално заплануваните производства и дейности ще се коригират. В резултат на това заложеният при изчисляването брой лица за градообразуващата група няма да съвпадне с действителния брой на заетите лица в края на перспективния период, което от своя страна ще се отрази отрицателно върху точността на прогнозирането. Далеч сме от мисълта, че при сегашното бурно развитие на производителните сили и научно-техническия прогрес дългосрочните прогнози и още повече за отделни населени места могат да бъдат абсолютно точни. При конкретните проучвания обаче на отделните градове, особено когато те се базират на задълбочени научни разработки, отклоненията на прогнозите от действителния брой на заетите в градообразуващата група могат да бъдат силно намалени. В тази насока географските проучвания, характерни със

¹ Всички данни във формулата се вземат за края на прогнозирания период.

своя всеобхватен и комплексен подход, се оказват твърде ценни. Географският анализ на функционалната и демографската структура, на движението на населението, икономикогеографското положение, природните условия, историко-стопанските особености, характерът на възпроизводството на трудовите ресурси на града и стопанскогеографският му микрорайон и мястото на града в системата на селското и градското разселение в района, в който влиза, позволяват по-ясно да се видят неговите възможности за развитие, респективно да се намали или пък да се увеличи под формата на резервни кадри перспективният брой на заетите лица в градообразуващата група.

Относителният дял на заетите лица в градообслужващата група най-много зависи от големината на градовете. Колкото те са по-големи, толкова по-голям е процентът на лицата, заети в обслужването. Същевременно голямо влияние оказват функционалната структура на градовете, икономическите и демографските им особености на развитие, природните условия и редица други фактори. Често пъти два града с еднакво население имат твърде различен брой заети лица в градообслужващата група. Това особено важи за малките и средните градове. В бъдеще различията в обслужването на населението на еднаквите или приблизително еднаквите градове непрестанно ще намаляват. Поради специфичните особености и условия на развитие на всеки град тези различия обаче не ще бъдат изцяло преодоляни. Следователно използването на обобщени коефициенти за относителния дял на градообслужващата група не е от интерес за точността на извършените прогнози. Освен това то крие опасност за неправилно разпределение на активното население между градообразуващата и градообслужващата група.

Най-точно относителният дял на градообслужващата група в перспектива може да се определи, като се изходи от съвременните изисквания и тенденции за нарастването ѝ в проучвания град. За целта е необходимо на базата на допустимото оптимално насищане на града с обслужващи кадри и осигуряването на пълна трудова заетост на желаещото да работи незаето население да се определи относителният дял на градообслужващата и неактивната група. Въз основа на тях с помощта на предложената формула да се изчисли в първи вариант перспективният брой на населението. След това съобразно с приблизителната големина и функционалната структура на града да се направи оценка за допълнително необходимите кадри, респективно за относителния дял на градообслужващата група за края на прогнозирания период.

В резултат на неравномерното икономическо и демографско развитие и особеностите на функционалната структура относителният дял на неактивната група при отделните градове показва твърде големи различия. По същите причини, макар и в по-слабо изразена форма, различията между градовете ще се запазят и през следващите едно-две десетилетия. За разлика от градообразуващата група относителният дял на неактивната група в перспектива ще зависи повече от развитието

на формираната се вече възрастова структура, темповете на по-нататъшното механическо нарастване на населението и характера на функционалната структура, а не от броя на населението на отделните градове. Използването на обобщени перспективни коефициенти за относителния дял на неактивната група и още повече в границите от 50 до 52 %, както се постъпва в градостроителната практика в България, в повечето случаи води до нереални прогнози. Поради това и за тази група се налага да се извършват конкретни и задълбочени проучвания.

Определянето на относителния дял на неактивната група в перспектива трябва да се базира главно на измененията във възрастовата структура на местното население, възрастовите особености на механичния прираст и трудовата заетост на населението. Измененията във възрастовата структура на местното население следва да се установяват чрез придвижване на възрастовите групи при използването на очаквани за съответния град повъзrastови коефициенти на раждаемост и смъртност. Възрастовият състав на механичния прираст на населението може най-добре да се уточни въз основа на изходни данни за минали периоди, темповете на развитие на производителните сили, функционалната структура на проучвания град и възрастовите особености на населението на района, от които се привлича новата работна сила. За установяване на перспективната трудова заетост на населението по основни възрастни групи е необходимо да се изхожда от научно обосновани коефициенти за съответните райони или за страната. Те обаче трябва да се коригират в една или друга насока съобразно с местните икономически, културно-битови, демографски и други условия.

Временно пребиваващата група зависи от административното, просветното и стопанското значение на съответния град, а така също и от големината, специализацията, броя и възпроизводството на населението и особеностите на селищната мрежа в зоната на неговото икономическо и административно влияние. Значителна роля играят и особеностите на транспортните връзки между града и гравитиращите към него селища. Поради това при определянето на перспективния брой на лицата, спадащи към тази група, трябва да се изхожда не само от функционалното и демографското развитие на града, но и от това на неговия стопанско-географски микрорайон (подрайон и район).

От изложеното се установява, че научното прогнозиране на населението на градовете при плановото социалистическо стопанство е най-целесъобразно да става с помощта на трудовия баланс. Използването обаче на този метод трябва да се съобразява със съвременните форми и закономерности на териториалната концентрация на населението и при всестранно проучване на всички демографски групи. Сравнително точни резултати могат да се постигнат при конкретния подход и изучаването на всеки град в тясна връзка с гравитиращите към него територии. Във връзка с това необходимостта от географски проучвания бързо нараства, а географският анализ на факторите и условията, от които зависи и при

които се осъществява развитието на градовете, придобива важно методическо и конструктивно значение при прогнозиране броя на тяхното население.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. Г. Давидович — Планировка городов, Москва, 1947.
2. Я. П. Левченко — Планировка городов, Москва, 1952.
3. Н. Мичев — По въпроса за перспективното изчисляване на населението на нашите селища, Изв. на Бълг. геогр. д-во, кн. II (XII), 1959.
4. Станко Тодоров — Основни насоки за териториалното разположение на производителните сили през следващите 15—20 години (доклад пред Пленума на ЦК на БКП, състоял се на 3 март 1970 г.), София, 1970.
5. Правила и нормативи за планиране на населените места, Министерство на строежите и архитектурата. Държавен вестник, бр. 21 от 13 март 1970 г.

NOUVEAUX ÉLÉMENTS INTERVENANT DANS LE PROGNOSTIC DU NOMBRE DE LA POPULATION DES VILLES EN BULGARIE

N. Mičev

Résumé

La réorganisation socialiste de la Bulgarie a suscité des changements essentiels dans le rythme et le caractère de l'accroissement de la population des villes. L'une des particularités les plus frappantes de cet accroissement, pendant ces dernières années, est qu'il a cessé d'être en fonction exclusive du propre développement des villes. La croissance et la structure de la population de presque toutes les villes se trouve déjà étroitement liée au degré de l'égagement que celles-ci ont avec les villages situés dans leur voisinage et qui ont des perspectives de développement. En d'autres termes, au point de vue des ressources de travail, les villes ont considérablement débordé leurs limites administratives sous le rapport économique. En outre, en raison de l'élargissement des fonctions des villes, le nombre de leurs habitants temporaires s'est aussi considérablement accru. Pour pouvoir tenir compte de ces moments et pronostiquer plus sûrement les fluctuations de la population (H) des diverses villes, suivant la méthode des bilans de travail, l'auteur propose la formule suivante:

$$H = \frac{[a + (a_1 - a_2)] \cdot 100}{100 - (B + C)} + P^*, \text{ où}$$

a = nombre des personnes occupées (habitants permanents de la ville) comprises dans de groupe constituant la ville;

a_1 = nombre des habitants externes, allant travailler ailleurs;

a_2 = nombre des travailleurs venant du dehors, occupés dans les administrations, entreprises et organisations de la ville, exécutant des travaux d'intérêt extra-urbain.

B = part proportionnelle des citadins du groupe occupé dans les services urbains;

C = part proportionnelle de la population urbaine inactive;

P = nombre constant des personnes habitants temporaires de la ville.

Cependant, à l'aide de cette formule on ne saurait obtenir des résultats probants, à moins que les données utilisées pour la période en perspective, ne soient basées sur recherches approfondies, s'étendant à tous les groupes démographiques, et conformes aux règles et formes actuelles de la concentration territoriale de la population, et que la ville ne soit considérée en relation étroite avec les territoires gravitant vers elle au point de vue économique, et surtout comme partie composante de la population et des ressources en main d'œuvre de ses microrégions économiques.

* Toutes ces données sont valables pour la fin de la période faisant l'objet du pronostic.